

סדר משלהן: מבט מגדרי על ייצוג ליל הסדר במחזאות הישראלית

שרה מורלי

והגדת לבתך: אניהיא, אני ולא מלאך, אני ולא שרף, אני ולא שליח, אניהיא ולא כרוב, אני ולא אראל. אניהיא, ולא אחר.

(סביון, 2018, ללא מספרי עמודים)¹

מבוא

האפיגרף בפתיחת המאמר הוא פרפרזה על הפסוק שהוא הבסיס הרעיוני וההלכתי של ליל הסדר: "והגדת לבנך ביום ההוא לאמר בעבור זה עשה יהוה לי בצאתי ממצרים" (שמות, י"ג, 8). סביון, שיצרה את **ליל הסדר – גרסת האומנית**, פותחת את הגרסה שלה לטקס ליל הסדר במילים "והגדת לבתך". היא מחליפה את ציר הקשר בין אב ובן שדרכו, באופן מסורתי, מועבר סיפור ליל הסדר, לקשר בין האם והבת. החלפה זו מבטאת להבנתי מבט נשי על ליל הסדר, ויש בה ביטוי להשפעת המגדר של היוצרת על הדרך שבה ליל הסדר מיוצג ביצירתה.

במאמר זה אבחן את הדרכים שבהן מתבטא המבט הנשי על ליל הסדר בייצוג הבימתי של טקס זה על ידי יוצרות בתיאטרון הישראלי, ואת האופנים שבהם הייצוגים הבימתיים של ליל הסדר על ידי יוצרות מבטאים עמדות ביחס למעמד הנשים בחברה בכלל ובטקס ליל הסדר בפרט. העיסוק שלי במבט המגדרי של היוצרות על ייצוג ליל הסדר הוא חלק ממחקר רחב יותר העוסק במשמעויות הייצוג הבימתי של ליל הסדר בתיאטרון הישראלי והעולמי. בתיאטרון הישראלי קיימות יצירות לא מעטות של יוצרים גברים שיש בהן ייצוג של ליל הסדר. כאן בחרתי להתמקד בדרך שבה יוצרות מייצגות את האירוע המרכזי הזה בתרבות הישראלית, בשל ההבדל בין מעמד הנשים לבין מעמד הגברים בטקס ליל הסדר. בטקס משתתפים כל בני המשפחה, וכפי שמציין יצחק פלג (2018), אין בסדר הפרדה בין נשים וגברים והקריאה בהגדה נעשית בצוותא על ידי ההורים וילדיהם. אולם באופן מסורתי, מעמדן של הנשים בניהול ליל הסדר הוא שולי לעומת מעמד הגברים. כותבת על כך חגית אקרמן (2012, עמ' 17-18): "נשים חשו – ועדיין חשות – בפער גדול בין תפקידן האקטיבי לפני ליל הסדר – בניקיון, בבישול, בקניות, ובלי ליל הסדר עצמו – באירוח ובהגשה, לבין הפסיביות והשוליות שלהן בטקס עצמו: בהובלתו ובהשתתפות פעילה במהלכו". לפיכך סביר להניח שנקודת המוצא של יוצרת המייצגת את ליל הסדר על הבמה תהיה שונה מזו של יוצר.

¹ הפתיחה לטקסט ההגדה עבור המופע **ליל הסדר – גרסת האומנית**, שיצרה וביצעה סביון (היוצרת מזדהה בשמה הפרטי). המופע הוצג באפריל 2018 בגלריית הבית האדום בתל אביב.

הייצוג הבימתי של ליל הסדר קשור להיבט רב משמעות בתיאטרון הישראלי, והוא ההתייחסות למרכיבים הקשורים לזהות היהודית. התיאטרון הישראלי הוא זירת מאבק על מקומה של היהדות בחברה הישראלית. דן אוריין (1998) סבור שהעיסוק ביהדות בתיאטרון הישראלי משקף את ההתחבטויות בנושא הזהות בישראל כמדינה קולטת עלייה וכחברה שהקבוצות והתרבויות השונות בה מחזיקות בעמדות שונות ואף מנוגדות. לדברי אוריין, קיימת מורכבות באופן הייצוג של היבטים יהודיים בתיאטרון הישראלי: "הקולות המשתמשים בתיאטרון כדי להציג את טיעוניהם ביחס ליהדות אינם מקטרים או מסנגרים בלבד. מחזאים ויוצרים מציגים טיעונים וגישות מגוונים. ואפילו אצל אותו מחזאי נמצא התלבטות בין עמדות שונות או, ליתר דיוק, עמדה מורכבת" (שם, עמ' 113). שמעון לוי (2016) מזהה אף הוא את הדומיננטיות של נושאים יהודיים בתיאטרון הישראלי, ובכללם "היחס התרבותי, החברתי והאידיאולוגי ליהדות, ליהודים וליהודיות" (שם, עמ' 94).

גבריאלה לב מגלמת את אביה כעורך הסדר במחזה **שולם** (2005). צילום: אלי לוי הפקות

בביצוע בימתי של טקסטים מן המקורות היהודיים יש ממד של שינוי צורה – העברה מהכתב למישור הפיזי. יוצרת התיאטרון גבריאלה לב, שאתייחס ליצירתה בהמשך, כותבת ש"ברגע שבו מכניסים את הצורה האנושית ואת נוכחות הגוף לתוך הטקסט, נוספים אלמנטים של חיים ושל זמניות למה שנתפס עד עתה כנצחי" (לב, בתוך עליון ישראלי, 2009, עמ' 10). בהמשך לדברים אלה, יאיר ליפשיץ (2016, עמ' 40) מדגיש את "הפוטנציאל המערער שיש לביצוע התיאטרוני-הגופני ביחס למעמד ה'נצחי', ה'מקודש' או הקאנוני של המקורות הטקסטואליים היהודיים". במאמר זה אבקש לבחון את האופן שבו הפוטנציאל המערער הזה על מעמדה של ההגדה של פסח כמקור יהודי מקודש, מתממש בייצוג הבימתי של ליל הסדר על ידי יוצרות בתיאטרון הישראלי. אבחן גם את המתח המשתקף ביצירותיהן בין הרצון להשתלב במרחב המשפחתי והקהילתי ללא שימת דגש על הבדלים מגדריים, לבין ביטוי פרשנות נשית של טקס ליל הסדר.

טקס ליל סדר נשי

מאז שנות השבעים של המאה ה-20, אפשר להבחין בתופעה של טקסי ליל סדר המנוהלים על ידי נשים. באותו עשור נוצרו בארצות הברית הגדות הנשים הראשונות וסדרי הנשים הראשונים, ובעשורים הבאים תופעת סדרי הנשים התפתחה והתרחבה, בעיקר במרחב של היהדות הליברלית יותר. בישראל התקיים סדר נשי בחיפה בשנת 1975, אולם התופעה לא

התפשטה בשנים שלאחר מכן. מסוף שנות התשעים התפתחו סדרי פסח בזרמים השונים, ובשנת 2000 התחילו סדרי הפסח הנשיים ששילבו נשים מזרמים שונים – אורתודוכסיות, מסורתיות, חילוניות וליברליות – באותו טקס (אקרמן, 2012).

מקור התופעה של סדרים נשיים הוא ברצון של נשים להתמודד עם תחושת ההדרה ממעורבות פעילה ומשמעותית בסדר פסח. הכתיבה מחדש של ההגדה מנקודת מבט נשית אפשרה לנשים לנכס לעצמן את התרבות היהודית שבה חשו קודם לכן כנוכחות-נפקדות. בנוסף לכך, סדר הנשים נעשה מקום לביטוי של סיפור נשי אלטרנטיבי ביחס ליציאת מצרים ולשאר תוכני הסדר. אקרמן (שם, עמ' 17) מציינת כי "סדר נשים [...] מבטא את הצורך של נשים יהודיות לספר את סיפורן (והגדת לך, לאימך, לאחותך, לבתך). הרצון לספר את הסיפור בא למלא את החלל שנוצר אחרי דורות בהם שררה אי-נראות של

גבריאלה לב מגלמת את אביה שולם. צילום: אלי לוי הפקות

נשים בהיסטוריה, בספרות ובטקסטים המקודשים". יצירת טקסי סדר נשיים ממלאת צורך זה בכך שהיא מאפשרת לנשים השתתפות פעילה בטקס, מקדמת שוויון מגדרי וחושפת, דרך עיצוב הטקס, זווית ראייה נשית ביחס לתוכני הסדר.

סוניה זילברברג (Zylberberg, 2006), שחקרה את תופעת סדרי הנשים, מדגישה את הרצון של יוצרות ומשתתפות סדרי הנשים להעשיר את העולם הטקסי שלהן בלי לבטל או להחליף את הטקס של ליל הסדר המסורתי, תוך העדפה לשילוב בין הישן והחדש. לעומתה, אקרמן (2012, עמ' 18) מבחינה בשני כיוונים שונים של תפיסות פמיניסטיות המתבטאים בסדרי הנשים:

התהליך שבו נשים מנכסות לעצמן את הסדר, מקביל [...] לתהליך שהתרחש בתנועה הפמיניסטית במעבר שבין הזרם הליברלי לזרם הרדיקלי. הזרם הליברלי [...] פועל למיזוגה המלא והשוויוני של האישה בחברה על תרבותה וערכיה. הזרם הרדיקלי, ובו הפמיניזם התרבותי, מעלה על נס את השונות המגדרית [...] הפמיניזם הרדיקלי מבקש לפרק את ההבניות החברתיות

הפטריארכליות וליצור לציין פרספקטיבה נשית חדשה [...] שתי גישות אלה [...] באות לידי ביטוי בתהליך יצירת הסדרים: ראשית הרצון למלא את תפקיד הגברים ושנית, הרצון להביא מרחב נשי ייחודי לתוך הטקס.

שתי גישות אלו – הפמיניזם הליברלי והפמיניזם התרבותי-הרדיקלי – מתבטאות גם בדרכי הייצוג הבימתי של ליל הסדר על ידי יוצרות בתיאטרון הישראלי. הטקס שאליו מתייחסות היוצרות ביצירותיהן הוא טקס ליל הסדר העתיק, המסורתי, ולא הסדרים הנשיים הייחודיים החדשים. עם זאת, נדמה שיש הקבלה בין החירות הנשית המתבטאת ביצירת סדר נשי לבין היכולת של נשים ליצור מחזה המבטא את תפיסתן כלפי טקס הסדר. בשני המקרים יש ביטוי ליכולת של הנשים להשמיע את קולן במרחב הציבורי תוך התייחסות פרשנית לטקסט קאנוני (ההגדה).

הייצוג הבימתי של ליל הסדר על ידי יוצרות בתיאטרון הישראלי

ליל הסדר מיוצג על ידי יוצרות בתיאטרון הישראלי מסוף שנות השמונים של המאה ה-20 ועד ימינו. חלק מהיצירות מבטאות תפיסה שוויונית ללא התייחסות להבדלים מגדריים. דוגמה לכך היא המופע **סדר הלילה הזה**, שנוצר ב-1989 בהובלת מיכל גוברין והועלה בבית הספר לתיאטרון חזותי הבמה. מופע זה עסק ברלוונטיות של ליל הסדר בהקשר פוליטי וחברתי ולא בהקשר מגדרי. דוגמה נוספת היא המחזה **הלילה הזה** מאת דפנה אנגל שהועלה ב-2003 בתיאטרון

אורנה פורת בבימויו של משה נאור. מחזה זה מציג ליל סדר הנחגג על ידי משפחה יהודית בקזבלנקה על רקע המאבק לעלייה לארץ, כאשר ליל הסדר מתואר בו כטקס בעל משמעות לאומית, ללא התייחסות למקומן של הנשים בטקס זה. בהצגת התיאטרון הקהילתי **מכה שלא כתובה בתורה** מאת אורה חביב, שעלתה בשנת 2000 בבימויה של חנה וזאנה-גרינולד, ליל הסדר שימש אמצעי לביטוי מחאה חברתית-מגדרית, דרך הצגת ליל סדר של ארבע נשים – שלוש אחיות ואימן – המתמודדות עם אלימות מצד בני זוגן. הייצוג של ליל הסדר ושל ההכנות לקראתו ביטא מחאה חברתית נשית נגד מצבן של הנשים המוכות ואף נגד מצב הנשים בחברה הישראלית בכלל.

ביצירות אחרות, כמו המחזה **משפחה חמה** שכתבה ענת גוב (2010) והועלה לראשונה ב-2009, אפשר למצוא מיקוד במערכת היחסים בין אם ובת ביחס לליל הסדר,

איילת סטולר מגלמת את ברוכי, דודתה המתה של לב ההולכת על שולחן הסדר. צילום: אלי לוי הפקות

במקום הקשר בין אב לבן שעומד בבסיס ההגדה המסורתית. יוצרות אחרות ביטאו פרשנות אישית לליל הסדר דרך יצירות שהתבססו על סיפור חייהן. ההצגה **ליל סדר** מאת נועה בל שהועלתה בפסטיבל תיאטרונטו 2018 בבימויה של כרמית דבורי, מתארת חיילת בודדה שמוזמנת לליל הסדר אצל משפחה מארחת, כשבמהלך הסדר מתעוררים אצלה זיכרונות קשים מחייה עם משפחתה. המונודרמה **מה נשתנה** מאת נוית צור, שהוצגה ב-2018 במסגרת פרויקט גמר שנה ד במחלקה לתיאטרון במכללת אמונה בירושלים, מתארת בין השאר את היוצרת בילדותה כשנאלצה לחגוג בגפה את ליל הסדר בבית חולים אמריקאי, משום שאושפזה לצורך ניתוח. ביצירות אלו היוצרות משתמשות בליל הסדר כאמצעי לספר את סיפורן האישי ולבטא את פרשנותן האישית הן לליל הסדר והן לטקסט של ההגדה.

אבישי פיש, איילת סטולר וגרשון וייסרפיר. צילום: אלי לוי הפקות

נראה שאפשר לזהות קו התקדמות כרונולוגי מסוים בביטוי העמדות הנשיות כלפי הסדר. ביצירות המוקדמות יותר, **סדר הלילה הזה והלילה הזה**, יש ביטוי של עמדה שוויונית שאינה מדגישה היבט נשי ייחודי בקשר לסדר. לעומת זאת, היצירות המאוחרות יותר – **משפחה חמה**, **מה נשתנה וליל סדר** – מבטאות את הפרשנות האישית הנשית של היוצרות.

להלן אתמקד בניתוח של שתי יצירות המייצגות כיוונים שונים של התבוננות נשית על ליל הסדר: רצון להשתלבות שוויונית בטקס ללא מתן דגש להיבט המגדרי, לעומת טקס מקורי המעוצב מתוך נקודת מבט נשית מובהקת. היצירה הראשונה היא המחזה **שולם** מאת גבריאלה לב, והשנייה היא **ליל הסדר: גרסת האומנית** – יצירתה של סביון.

היבטים מגדריים ביצירה "שולם"

המחזה **שולם**, מאת גבריאלה לב, נוצר בשיתוף השחקנית איילת סטולר והוצג לראשונה על ידי קבוצת התיאטרון הירושלמי בשנת 2005, בבימויו של סרג' אואקנין. לב, עליזה עליון ישראלי, רות וידר מגן והבמאית ג'ויס מילר הקימו את קבוצת התיאטרון הירושלמי בשנת 1982. ביצירתה של קבוצת התיאטרון הירושלמי קיים מיזוג בין יצירה חדשנית מתוך מקורות יהודיים לבין חיפוש הקול הנשי בהקשר היהודי. לדברי לב, נקודת המוצא ליצירת **שולם** הייתה פטירתו של אביה, שולם וידר, בזמן שהייתה במסע הופעות בארצות הברית. היא ביקשה ליצור עבודת תיאטרון לזכרו ולזכר בני דורו, הדור שעבר את השואה. כדי להפוך את סיפור משפחתה ליצירה בעלת משמעות אוניברסלית ועכשווית, היא חיברה בין התכנים המשפחתיים לבין הסיפור הלאומי של יציאת מצרים. המחזה בוחן את האפשרות לקיים את טקס ליל הסדר אחרי השואה. נקודת מוצא זו יוצרת את התשתית לתבנית של המחזה, המשלבת את התנהלותו של טקס ליל הסדר בהווה של העולם הבדיוני-עלילתי (ימי ילדותה של היוצרת באוסטרליה שאחרי מלחמת העולם השנייה) עם זיכרונות וסיפורי שואה שפולשים לתוך הטקס ואף מסכנים את המשך קיומו. טקס ליל הסדר הוא ציר מרכזי במחזה. בהצגה משתמשים במרכיבים שונים של הטקס, כגון כוסות יין, כרפס, ביצים קשות, משפטים ושירים מההגדה. המסע בין המקומות והזמנים במחזה מתנהל כפריצה של זיכרונות העבר הטראומטי אל תוך הסדר.

נועה בל יושבת על שולחן הסדר במחזה **ליל הסדר** (אפריל 2018). צילום: יהל בטיטו

המחזה, הבנוי מעשרים ושש אפיזודות המאורגנות במבנה אסוציאטיבי וקופצני, נפתח בפרולוג שבו לב פונה אל הקהל בדמות עצמה הבוגרת ומספרת על בית ילדותה באוסטרליה ועל חוויות הגדילה בצל זיכרונות השואה. בהמשך מכינים את החלל לקראת טקס ליל הסדר. בשלב זה לב משחקת את דמותו של אביה שולם (היא מסמנת זאת בעזרת חבישת כובע) שמספר שקרא את א-לוהים לדין תורה בטענה שא-לוהים לא שמר על עמו בשואה. אף שלדבריו א-לוהים יצא חייב בדין, הוא מספר שהקשר שלו עם א-לוהים לא נותק ומצהיר "אבל הלילה הזה כולנו מסובין" (לב, 2006, עמ' 3). סדר פסח מתחיל מייד כשסטולר, המגלמת את גבריאלה הילדה, עורכת את השולחן, ולב, המגלמת את שולם, פונה לקהל כאילו הם אורחי המשפחה בליל הסדר. בסצנה זו

מתחילה ההפרעה הראשונה לטקס הסדר. לב המגלמת את שולם מפסיקה את המוזיקה ושואלת "איפה הקורבן?" (שם). שולם נזכר בסדר פסח משפחתי שנערך כנראה לפני השואה ומספר שהשתתפו בו אורחים רבים, אך בסוף מוסיף שנכחו בו כשישה מיליוני אנשים, כדי להדהד את התחושה שכל נספי השואה נכחו בסדר ההוא. בצד שרים סטולר יחד עם השחקנים-המוזיקאים אבישי פיש וגרשון וייסרפירר את סימני ליל הסדר, ובמהלך השירה גבריאלה הופכת לאימא שלה. בהמשך מסופר מה קרה לאימה של גבריאלה ולאחיותיה כאשר חזרו מאושוויץ וחיפשו את הדברים יקרי הערך שהסתירו.

נוית צור בהצגת היחיד **מה נשתנה?** (2018). צילום: תאיר גז

בתמונה הבאה מוצג סיפורה של ברוכי, אחות אימה של לב, שלא שרדה. מתנהל מאבק בין המשך חגיגת ליל הסדר לבין זיכרונות זוועות השואה המפריעים לקיום הטקס. בהמשך גוביקו (גבריאלה הילדה) פונה לאביה שולם בשם אלכס, השם שבו נקרא כשהיה חייל ברוסיה. הדבר מוביל את שולם לספר ולהציג סיפורים שקרו לו כחייל במלחמה. בהמשך ההצגה מסופרים סיפורים על התלאות שעברה אימה של גבריאלה באושוויץ ועל הצלתה ושחרורה מהמחנה. בקטע המסיים את היצירה גבריאלה מספרת על הסדר האחרון לפני פטירת אביה. היא מתארת כיצד אביה החולה והחלש ישב עם כל המשפחה עד הזריחה. האב בגילומה של לב מספר כי כשהיה ילד, לא האמין שיחיה בישראל או שאדם ילך על הירח. המחזה מסתיים במשפט שאומר שולם: "אני ראיתי בחיים שלי אדם הולך על הירח, אז מי יודע, אולי באמת יש תחיית המתים?" (שם, עמ' 30).

היות שהיצירה **שולם** בנויה באופן אסוציאטיבי, קשה לתמצת את המהלך הדרמטי של המחזה. נדמה שאפשר לראות כאן תנועה כללית מחושך לאור, מהקושי לערוך ליל סדר בעקבות השואה והכעס על א-לוהים ועד לתחושה שאולי יש תחיית המתים, הנובעת גם מהעובדה ששולם זכה לחיות ולראות את התגשמות חלום החזרה לארץ ישראל. מהלך התפתחותי זה מוזן מהתנועה בין קיום ליל הסדר לבין הפרתו דרך זיכרונות מהשואה שפולשים לתוך הטקס.

לב, המשחקת את עצמה בתחילת ההצגה, היא זו שמובילה את המסע ואת המופע. ההיזכרות שלה בסיפורים ששמעה בילדותה ולאורך חייה היא המנגנון הדרמטי שקושר בין האפיזודות. אך בהמשך לב כשחקנית הופכת לאביה שולם וכך מפיחה חיים בסיפורים. יש כאן מימוש בימתי לרעיון של "והגדת לבנך" (או במקרה זה, והגדת לבתך). הבת מגלמת בגופה את דמות האב, שמתפקד בהתאם למסורת כעורך הסדר, ובכך מתחברת לליל הסדר באופן עמוק שהמסורת שוללת ממנה כאישה, תוך שהיא משמשת כסוכנת זיכרון.

סביון בעורכת טקס ליל הסדר האלטרנטיבי במופע ליל הסדר – גרסת האומנית (אפריל 2018).
צילום: נעמה נח

סביון בראש השולחן המכוסה במפה אדומה. צילום: נעמה נח

יצירתה הבימתית של לב לאורך השנים מתאפיינת בקול נשי ופמיניסטי. בניגוד לרוב יצירותיה הקודמות, ליצירת **שולם** היו שותפים גם יוצרים גברים (הבמאי סרג' אואקנין והמלחין אבישי פיש), ובהצגה עצמה השתתפו הגברים וייסרפירר ופיש כנגנים, כזמרים וכשחקנים. כך נוצרה על הבמה תמונה מגדרית שלמה, המתאימה לדגם של ליל הסדר כאירוע שבו כל המשפחה נמצאת יחד.

האיזון המגדרי ניכר גם בתוכני ההצגה. בניגוד ליצירות קודמות של הקבוצה (כמו **מעשה בוריא, אסתר וסוטה**), המחזה אינו סיפור נשי מובהק. המחזה נקרא על שם אביה של לב, שהוא במידה רבה הגיבור המרכזי. יתרה מזו, ליל הסדר, שהוא הבסיס התבניתי של היצירה, הוא טקס המנוהל על ידי גבר (אב המשפחה), וגם במקרה שלפנינו, שולם עורך את הסדר. אין כאן ניסיון ליצור סדר פמיניסטי.

הגרסה של סביון למנהג פתיחת הדלת בליל הסדר. צילום: נעמה נח

עם זאת, אף שהסדר במחזה הוא סדר מסורתי שמנוהל על ידי גבר, אפשר למצוא היבטים פמיניסטיים מסוימים באופן ייצוגו של הטקס. ראשית, בניגוד למסורת, הסיפורים במחזה אינם מועברים מאב לבן (בהתאם לציווי "והגדת לבנך"), אלא מאב לבת. גברילה הילדה (בגילומה של סטורל) שואלת את הקושיות, כאשר דמותה הבוגרת יוצרת את ההצגה שמעבירה לדורות הבאים את מה שחוו הוריה. עובדה זו קשורה למציאות במשפחתה של היוצרת, שהיו בה רק בנות, אך יש לה גם משמעות פמיניסטית. הבת היא בעלת יכולת להעביר את הסיפור הלאה, ממש כמו הבן. העברת המסורת דרך הבת מתבטאת גם בעובדה שלב מגלמת את אביה כשהוא מנהל את הסדר. אין במחזה עימות חזיתי מול תפקידו הבלעדי של הגבר כעורך הסדר, אך יש רמיזה בימתית לשותפות נשית בהעברת המסורת.

היבט מגדרי נוסף ב**שולם** הוא הדגש המושם על סיפורי הנשים על השואה. סיפורים אלו משמשים כמעין טקס ליל סדר נשי אלטרנטיבי המתקיים במקביל לטקס המסורתי שמנהל שולם (הגבר). לב בוחרת להעשיר את הטקס המסורתי בראייה נשית שחסרה בו (בהתאם לראייה במדרשים על יציאת מצרים – "בְּשֹׁכֵר נָשִׁים צִדְקָנִיּוֹת שֶׁהָיוּ בְּאוֹתוֹ הַדּוֹר נִגְאָלוּ יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם",

סוטה י"א ב). היא אינה מוחקת את הטקס המסורתי ואינה נאבקת בו, אלא מוצאת את הדרך להגיש את מקום הנשים בסיפור, תוך שהיא מקבלת על עצמה את תפקיד הבן, שואלת את הקושיות ומעבירה את המסורת לקהל, מרצון וללא התנגדות.

ליל הסדר: גרסת האומנית – סיפור ההגדה ממבט נשי

התאורטיקנית הפמיניסטית הלן סיקסו כותבת במאמרה המפורסם "צחוקה של המדוזה": "אדבר על הכתיבה הנשית: על מה שהיא תעשה, על האישה לכתוב את עצמה. על האישה לכתוב על אישה ולהביא את הנשים אל הכתיבה, שממנה הורחקו באלימות כפי שהורחקו מגופן שלהן [...] על האישה להיכנס לטקסט – כמו גם לעולם ולהיסטוריה ביוזמתה הייחודית" (סיקסו, בתוך אקרמן, 2012, עמ' 60). סיקסו שייכת לקבוצת ההוגות של הפמיניזם הצרפתי שעסקו בפיתוח תאוריות על שפה נשית. היא הגתה ומימשה בכתיבתה את המושג "כתיבה נשית". בחלק מהיצירות, ייצוג ליל הסדר על ידי יוצרות על במת התיאטרון הוא גילום פרפורמטיבי באמצעים תיאטרוניים של כתיבה נשית. המופע **ליל הסדר: גרסת האומנית** של סביון, שמציבה פרשנות אישית-נשית לליל הסדר ואף מזכירה את סיקסו כמקור השראה ליצירתה (סביון, 2019, ריאיון), הוא ביטוי מובהק לנקודת מבט נשית-תיאטרונית על ליל הסדר.

נוכחות גופנית-תנועתית עוצמתית של סביון ליד שולחן הסדר. צילום: נעמה נח

סביון היא אומנית פרפורמנס, משוררת, רקדנית ומתמטיקאית. ביצירתה **ליל הסדר: גרסת האומנית**, הקהל מתפקד כמשפחתה הזמנית ומסב עימה סביב שולחן הסדר שערכה, שולחן שבניגוד למקובל מכוסה במפה אדומה ולא לבנה. סביון כתבה עבור האירוע הגדה חדשה, השזורה בדימויים פיוטיים הנשענים על חוויות חייה.

בתחילת הסדר סביון נכנסת עם שני בקבוקי יין ושמה אותם על השולחן, שעליו מונחים עותקים הפוכים (עם הפנים כלפי מטה) של ההגדה האישית שכתבה. היא מסמנת לאזרחים להפוך את ההגדות והקריאה בהן מתחילה. היא קוראת את קטעי ההגדה האישית ובהמשך

מבקשת מהאורחים לקרוא קטעים. האפיגרף בפתיחת המאמר הוא ציטוט מתוך היצירה המתכתב עם פסוק מההגדה ויוצר את המסגרת הייחודית לסדר של סביון, שבמרכז עומדת אישה ולא גבר. כשהיא קוראת "אני ולא מלאך, אני ולא שרף, אני ולא שליח", היא מציבה את עצמה, האומנית, ככוח היוצר של האירוע ומשמשת מעין חלופה לאל. פתיחה זו מגדירה את נקודת המבט האנושית-הנשית-האישית של המופע, המתבטאת גם בשמו, **ליל הסדר: גרסת האומנית**.

מבנה המופע מתכתב עם ליל הסדר המסורתי באמצעות טקסטים ופעולות המהדהדים קטעים מההגדה. השילוב בין הגדת טקסטים לבין ביצוע פעולות סמליות מתחקה אחר התבנית הפרפורמטיבית של ליל הסדר. תבנית זו כוללת פתיחה של הטקס; קריאה בהגדה; התייחסות לעשר המכות; שתיית כוסות יין; קידוש; סעודה; והתייחסות לעתיד לבוא המקבילה לשלב האחרון בהגדה המסורתית – שלב הנקרא "נרצה" ומסמן שהסדר הסתיים. היבט נוסף במופע הוא השיבושים בהתנהלות הטקס, כגון השתטחויות על הרצפה, התפשטות ועוד. הגורמים במופע שמפריעים להתנהלות הסדר הם הזיכרונות הקשים שהיוצרת מעלה. בסופו של דבר הסדר מתגבר על השיבושים ומגיע לסיום מואר. מבנה המסע כאן הוא מעגלי: בסוף הסדר המסובים שבים למקומם וההגדה מסתיימת באותן המילים שבהן התחילה. הסדר שוב על כנו.

נוכחותה הגופנית של סביון היא אמצעי מרכזי במופע. סביון משתטחת, מתפשטת, מתלבשת ומביעה את עצמה באופן גופני מופגן, המבטא גם את היותה רקדנית וכוראוגרפית. היא מתייחסת באופן מפורש למרכזיותו של הגוף בטקסט של ההגדה שכתבה למופע: "הגוף מסתגל, הגוף לומד, הגוף מתרגל, הגוף סובל, הגוף דוחק, הגוף שותק, אני שותק" (סביון, 2018, עמ' 4). ביצירה משתקף הפוטנציאל המערער שיש לביצוע התיאטרוני-הגופני ביחס לטקסטים הנתפסים כמקודשים (ליפשיץ, 2016). השילוב בין טקס דתי לבין נוכחות גופנית נשית עוצמתית של היוצרת, שברגעים מסוימים אף פושטת את החלוק שלה ונותרת עירומה, הוא שילוב חתרני. יש כאן עימות חזק בין ההיבט הרוחני המתקשר עם המילים המקודשות, לבין ההיבט הגשמי המקושר לגוף. אולם הקשר בין מילים וגוף ביצירה זו אינו רק קשר של עימות חזיתי. בסוף המופע סביון מבקשת מהמסובים להגיד מילה או משפט מההגדה שלה שהם זוכרים, כשהרעיון הוא לתת ממשות גופנית לטקסט דרך הקול וליצור חיבור בין המילים והגוף. השלב הסופי של היצירה הוא אם כן פעולה של החזרת המילים לגוף, שיוצרת סוג של חיבור הרמוני בין הטקסט לבין הגוף.

פרט לאלמנטים טקסיים מסורתיים כגון יין, מזון וקריאת טקסטים, סביון משלבת גם תחליפים אישיים המטעינים את האירוע במשמעויות חדשות. למשל, יש הוראה שלפיה אחת ממשותתפות הסדר צריכה להחביא מפתח כתחליף למנהג האפיקומן, מייד אחרי שבטקסט של ההגדה במופע מוזכרת תחושה של כליאה ושל חוסר יכולת להיחלץ. תחליף נוסף הוא החלה שסביון מחלקת למסובים תוך כדי אמירת פיוט שכתבה, שהוא מעין לחש העוסק בימים שבהם הנפש מתכוננת למעבר לעולם הבא. פיוט אישי זה מתכתב עם המהלך הרוחני הקיים בחלק השני של ההגדה המסורתית, מהלך המבטא הכנה לגאולה. חלוקת החמץ בטקס ליל הסדר האישי היא ערעור מובהק על טקס ליל הסדר המסורתי. כך גם הסצנה הנקראת "תרשים פיזור, נדודים, השתטחות", שבה סביון משתמשת במושגים מתחום הסטטיסטיקה (שהוא תחום עיסוקה) תוך כדי התכתבות עם סיפור יציאת מצרים ונדודי ישראל במדבר וכן עם הנדודים שחוותה בחייה האישיים. יש כאן ביטוי לרצון להיות קשורה לליל הסדר המבטא את הזיכרון הקולקטיבי, לצד רצון ליצור ליל סדר אישי וחדש העוסק בזיכרון האישי של היוצרת.

לאורך הטקס יש שיתוף של הקהל, ובסופו אף מועבר לאחת המשותתפות החלוק שסביון, מובילת הטקס, לבשה במהלך המופע. אפשר לפרש מחווה זאת כהעברת השרביט, מתן הרשאה

לאורחת-המשתתפת ליצור טקס אישי משלה. כל אלה משקפים את התנועה המורכבת שיש במופע בין הזיכרון הנשי והאישי לבין הזיכרון הקולקטיבי, שמובילה לאפשרות לשלב בין שניהם באופן הרמוני.

סיכום

במאמר זה עסקתי בייצוג ליל הסדר כתופעה מרתקת המשלבת בין נשיות, טקס, זהות יהודית ותיאטרון, ובחנתי את ההשפעה שיש למגדר של יוצרות תיאטרון ישראליות על הדרך שבה הן מטפלות בליל הסדר ביצירותיהן. נראה שהייצוג של ליל הסדר על ידי יוצרות בתיאטרון הישראלי מבטא שילוב מרתק של הרצון לבטא את המבט הנשי על הטקס הקאנוני של ליל הסדר במסגרת החוויה המשפחתית שבה שותפים יחד גברים ונשים.

רשימת מקורות

- אהרונסון-להבי, שרון (2013). **מגדר ופמיניזם בתיאטרון המודרני**. האוניברסיטה הפתוחה.
 אוריין, דן (1998). **יהדותו של התיאטרון הישראלי**. הקיבוץ המאוחד.
 אקרמן, חגית (2012). **עושות סדר: סדר פסח לנשים – מבט מגדרי**. רסלינג.
 גוב, ענת (מחזאית) (2010). **משפחה חמה: מחזה**. הקיבוץ המאוחד.
 לב, גברילה (מחזאית) (2006). **שולם**. המחזה נמצא ברשות המחברת.
 לוי, שמעון (2016). **תיאטרון ישראלי: זמנים, חללים, עלילות**. רסלינג.
 ליפשיץ, יאיר (2016). **מסורת מגולמת בגוף: ביצועים תיאטרוניים של טקסטים יהודיים**. הוצאת דביר ומכון הקשרים, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב.
 סביון (מחזאית) (2018). **טקסט ההגדה עבור המופע ליל הסדר: גרסת האומנית**. המחזה נמצא ברשות המחברת.
 סביון (2019, 22 ביולי). ריאיון. ראיינה: שרה מורלי. הריאיון נמצא ברשות המחברת.
 עליון ישראלי, עליזה (2009). **מדרש במה: קבוצת התיאטרון הירושלמי**. ידיעות ספרים, ספרי חמד.
 פלג, יצחק (איציק) (2018). **והגדת לבנך: החגים כמעצבי זהות ושייכות**. רסלינג.
 Zylberberg, Sonia (2006). *Transforming rituals: Contemporary Jewish women's Seders*. Unpublished doctoral dissertation, Concordia University, Montreal, Quebec, Canada.